

ΚΕΤΕΒΕ

ISBN: 978-625-8770-03-2

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 1689

Düşünce

Yayın Yönetmeni

Furkan Çalışkan

Dizi Editörü

Yusuf Genç

Yayıma Hazırlayan

Seçil Altın

Düzeltili

Rabia Şenol

Kapak

Harun Tan

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Haziran 2026
İstanbul

Ketebe Yayınları

Sertifika No: 49619

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212 612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Sertifika No: 47939

My Matbaacılık San. ve

Tic. Ltd. Şti. Maltepe Mah.

Yılanlı Ayazma Sk. No: 8/F

Zeytinburnu / İstanbul

Tel: 0212 674 85 28

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ye aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İ S L Â M H U K U K F E L S E F E S İ - 1

HAKKIN TAHAKKUKU

Hukukun Mahiyeti ve
Ahlâkla İlişkisi ■ Hak ■ Adalet

Asım Cüneyd Köksal

KETEBE

Asım Cüneyd Köksal

1976 yılında Ankara'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1999). "Hanefî Usûlcülerinin Elfaz Taksimindeki Metodları" başlıklı teziyle yüksek lisansını (2001), "Usûlü'l-Fıkh'ın Mahiyeti ve Gayesi" başlıklı teziyle de aynı üniversitede doktorasını (2007) tamamladı. Yayıncılık ve İslâmî ilimlere dair eğitim faaliyetleriyle meşgul oldu. İslâm âlimi Mustafa Âsım Köksal'ın eserlerini yayıma hazırladı. 2012 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladı. 2014 yılında doçent, 2019'da profesör oldu. 2019'dan itibaren Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İslâm hukuku, Osmanlı hukuk tarihi, İslâm hukuk ahlâk ve siyaset felsefesi sahalarında çalışmalarını sürdüren Köksal'ın makalelerinden başka telif, tercüme ve yayıma hazırladığı kitaplarından belli başlıları şunlardır:

Mustafa Âsım Köksal: Hayatı ve Hatıraları (2000, 2020)

Fıkh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi (2008, 2024)

Fıkh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye (2016, 2020)

Lutfi Paşa (2017)

Elmalılı M. Hamdi Yazır (2017)

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Osmanlı Anayasasına Dair (2018)

Mehmed Âkif Ersoy, Kur'an Meali (Recep Şentürk ile birlikte; 2012, 2024)

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler (Murat Kaya ile birlikte, 2011)

Ahmed Cevdet Paşa, Kur'an-ı Kerim Meali (Murat Kaya ile birlikte, 2024)

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Kur'an Meali (Murat Kaya ile birlikte, 2025)

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (Murat Kaya ile birlikte, 2021-2025)

Babanzâde Ahmed Naîm, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Meryem Bektaş, Ayşe Güler ve Büşra Çetin ile birlikte, 2026)

Osmanlı Şiiri Tarihine Giriş (E. J. W. Gibb'den tercüme, 1999, 2024)

Nakşibendilik (Hamid Algar'dan tercüme, 2007)

Gazzâlî, Hakikat Çağırısı

Gazzâlî, Nur Metafizîği

Gazzâlî, En Güzel İsimler

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
------------	---

GİRİŞ:

BİR DİSİPLİN OLARAK İSLÂM HUKUK FELSEFESİ VE KAYNAKLARI.....	13
--	----

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKUN MAHİYETİ VE KÖKENİ

1.1 İslâm'da Hukuk ve Hukûkî Eylem.....	37
1.2 İslâm Hukukunun Metafizik Temelleri.....	43
1.3 Fıkıh Metodoloji ve Epistemolojisine Dair Temel Kavramlar.....	46
1.4 Hukuk ve Ahlâk İlişkisi.....	56
1.4.1 Ödev ahlâkı ve gaye ahlâkı.....	65
1.4.2 Ahlâkın hukuken dayatılması (ahlâken) meşru mudur?.....	68
1.4.3 İslâm'da hukuk-ahlâk bütünlüğü.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

HAK KAVRAMI

2.1 Kavramsal Analiz.....	87
2.2 Olgu ve Değerin Bütünleyici İlkesi Olarak Hak.....	96
2.3 İnsan ve Hakları.....	102
2.3.1 Kulluk ve hilâfet.....	102
2.3.2 Teklif, ehliyet, emanet, fitrat.....	104
2.3.3 Üç temel hak: ismet, hürriyet ve mâlikiyet.....	110
2.3.3.1 İsmet.....	111
2.3.3.2 Hürriyet.....	116
2.3.3.3 Mâlikiyet.....	118

2.3.4	Doğa durumu ve toplumsal hayat	135
2.3.5	Akıl	140
2.3.5.1	Akıl kavramı	140
2.3.5.2	Fakihlerin akıl anlayışı	146
2.3.5.3	Nesnel ve öznel akıl	165
2.3.6	Vücüb ehliyeti ve zimmet	169
2.3.7	Vücübün kökeni ve sebep-vücüb ilişkisi	178
2.3.8	Küçük hakkında vücüb	181
2.4	Batı'da Doğal Hukuk ve Doğal Haklar	187
2.5	Hak Teorileri	217
2.6	Allah Hakları ve Kul Hakları	221

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADALET

3.1	Kavramsal Çerçeve	229
3.1.1	Hakkaniyet / Nasafet	230
3.1.2	Eşitlik	234
3.2	Hukukun Nihâî Amacı ve Hukuk İdesi Olarak Adalet	237
3.3	Muhtelif Veçhelerden Adalet	241
3.3.1	Dağıtıcı ve denkleştirici adalet	241
3.3.2	Sübjektif ve objektif adalet	243
3.3.3	Mutlak ve izâfî adalet	245
3.4	İslâm Kaynaklarında Adaletin Veçheleri	247
3.5	Osmanlılarda "Sosyal" Adalet	269
3.6	Dağıtıcı Adaletin Modern Tarihi	277
3.7	Aydınlanma Sonrası Adalet	281
3.8	Egemenlik Açısından Adalet	310
3.9	Çağdaş Dönemde Adalet	312
3.10	Modern Dönemde Adalet Teorileri	330
3.11	Modern Adalet Tasavvuruna Eleştirel Bir Bakış	350
	KAYNAKLAR	357
	DİZİN	383

*Kendilerini tanımaktan ve talebeleri olmaktan
daima gurur duyacađım Tahsin Grgn ile
Ahmet Ayhan itil'e*

ÖNSÖZ

“İslâm hukuk felsefesi” tabiri, kısmî bir şöhrete sahip olmakla birlikte muhtevası pek de belirlenmiş sayılmayacak bir alan görüntüsündedir. Bu isimle neşredilen kitaplara bakıldığında ya fıkıh usûlü sahasında kaleme alınan modern kitapların çevirisinde kullanıldığı yahut da “makâsıdu’ş-şerîa” gibi yalnız belirli bir başlığa dair yazılan eserler için bu ismin tercih edildiği görülür. Batı hukuk felsefesine dair yazılan eserlerdeki muhtevanın muadili olabilecek bir İslâm hukuk felsefesi, öyle görünüyor ki, yalnız dilimizde değil, Arapça ve İngilizcede de (keza Farsça, Fransızca ve Almancada da) henüz yazılmış değildir. Bu durumun sebepleri arasında İslâm hukuk felsefesi olarak tanımlanmaya uygun disipline ait meselelerin fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, ahlâk ve siyaset sahalarına dağılmış olması bulunur. Hukuk felsefesinin en temel bahislerinden olan adalet, İslâm kültüründe fıkıh veya fıkıh usûlünden ziyade, siyasetle ilgili eserlerde ele alınmaktadır. Yine en önemli bahislerden ve ahlâkî-hukûkî sorumluluğun temelinde yer alan irade hürriyeti meselesi kelâm kitaplarında incelenir. Bu gibi başlıkların İslâm hukukunun temel ilkeleriyle bağlantılı bir şekilde incelenip aradaki irtibatların tesis edilmesi ve günümüz hukuk düşüncesi birikiminden hareketle İslâm hukukuna dair tarih boyunca geliştirilen fikrî birikimle alâkalarının kurulmasıyla ancak İslâm hukuk felsefesi başlıklı bir disiplinden bahsedilebilir. Böyle bir çaba, bir taraftan İslâm hukuk düşüncesinin zâtî kıymetini, içinde barındırdığı büyük fikrî ve felsefi potansiyeli, günümüz düşüncesiyle diyaloga girebilme ve güncel fikrî meselelere katkıda bulunabilme kabiliyetini de gösterecektir.

Elinizdeki kitap böyle bir amaca yönelik bir gayretle kaleme alınmış olup, şimdiye kadar teşebbüs edilmemiş bir yöntemi esas almak suretiyle İslâm hukuk felsefesinin temel başlıklarını Batı düşüncesiyle mukayeseli olarak ele alan bir çalışmanın ilk cildini teşkil ediyor. 2011 yılından itibaren İslâm hukuk felsefesinin spesifik bazı meseleleri hakkında makale ve yazılar neşrettim, yıllar

boyunca doktora derslerinde İslâm hukuk felsefesi dersi verdim. Biraz aşağıda (Giriş'te) daha ayrıntılı ifade edeceğim üzere hem öğrencilerime hem konuyla ilgilenenlere önerebileceğim nitelikte, İslâm hukuk felsefesine dair derli toplu ve en önemli başlıkları içine alan, hele de bunları Batı düşüncesiyle mukayese eden bir kitaba rastlayamadım. Yazılması uzun yıllara yayılan bir çabanın ürünü olan kitabımın böyle bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söyleyebilirim.

Hakkın Tahakkuku: İslâm Hukuk Felsefesi 1 başlıklı bu ilk ciltte İslâm hukukunun mahiyeti ve ahlâkla ilişkisi, hak kavramı ve adalet başlıkları yer alıyor. Nasip olursa *Hayrın Tahakkuku: İslâm Hukuk Felsefesi 2* başlığını taşıyacak ikinci ciltte hüsn-kubh (iyilik-kötülüğün kaynağı) meselesi, özgürlük (irade hürriyeti ve özgürlüğün diğer türleri) ve hukukun amacı (maslahat ve makâsîd) başlıklarını ele alacağım. Kitapların isimlendirmesi, İslâm hukukunun en üstün iyiler olarak “hak” ve “hayr” mefhumlarında özetlenebileceği mülahazasına dayanıyor. Metin içerisinde çeşitli vesilelerle dile getireceğim üzere, bu iki kavram aynı zamanda İslâm düşüncesinin en merkezî kavramlarından olan “hikmet”in nazarî ve amelî boyutlarını oluşturuyor. İki kitabın ele aldığı toplam altı temel başlığın hiçbirisi haktan ve hayırdan soyutlanabilir olmamakla birlikte, ilk ciltte “hakk”ın, ikincide ise “hayr”ın baskın olacağı mülahazası, böyle bir isimlendirmenin gerekçesi olmuştur. “Tahakkuk” kelimesinin tercihi ise bir taraftan kökeninin “hak” olması, diğer taraftan anlamının “gerçekleşme” olması bakımından İslâm hukuk anlayışının hakkı ve hayrı gerçekleştirmeye matuf bir anlayış olduğunu, yani ele aldığı kavram ve meseleleri salt nazarî bir meşgale olarak tasavvur etmemesini vurgulamasıyla irtibatlıdır.

Kitaptaki başlıkları incelerken, ele alınan bahislerin anlam haritasında bulunan –eşitlik, siyâsî özgürlük, özerklik, insan hakları gibi– kavram ve meseleleri de dikkate almaya çalıştım. Böylelikle hukuk felsefesinden tam manasıyla ayırıştırılması mümkün olmayan ahlâk ve siyaset felsefesine dair çeşitli kavram, problem ve tartışmaları güncel birikimi de dikkate alarak değerlendirmeye çalışan bu eser, muhtevası ve takip ettiği yöntemle bu alanda başka çalışmaların yapılmasına vesile olduğu ve İslâm hukuk düşüncesinin zenginliğine işaret edebildiği ölçüde amacına ulaşmış sayılacaktır. Elinizdeki kitabın giriş kısmının İslâm hukuk felsefesine dair genel bir giriş olup iki cildin ortak girişi olduğuna dikkat çekmeliyim.

Toplam altı bölümden oluşan iki ciltlik telif çalışmamızı, farklı dönem ve ekollere mensup İslâm hukukçularının metinlerinden tercüme metinleri içeren bir üçüncü cilt –inşallah– takip edecek. Böylelikle birinci el metinleri Arapça asıllarından okuyamayan okur için İslâm hukuk düşüncesinin farklı meselelerine ilişkin bir seçkiyi de sunmuş olacağız.

Kitabın yazımı uzun bir zaman aldığı için, muhtevanın bazı bölümlerinin ilk hâllerini –gelecek eleştirilerle metni olgunlaştırmak amacıyla– daha önce neşretmişim, bu yayınlara kaynakçada topluca işaret edeceğim.

Kitabın muhatap kitlesine dikkat çekmekte fayda görüyorum. Bu kitaptan birkaç düzeyde istifade edilebilir kanaatindeyim. Kitap bir taraftan İslâm hukuku ve kelâm alanlarında çalışan lisansüstü öğrenci ve akademisyenlere –elbette birden çok disiplinde kendini yetiştirmek isteyen diğer alanlara mensup ilahiyatçılara da– hitap ediyor. Bunun yanısıra kitap yalnız bir ilahiyat çalışması olmayıp bir hukuk felsefesi çalışmasıdır, yani burada yapmak istediğim, esasında hukuk felsefesini bütünlüğü içinde ele almak ve bu bütünlüğü İslâm açısından yorumlamak olduğu için, kitabın ismi “Hukuk Felsefesi: İslâmî Bir Perspektif” de olabilirdi. Bu sebeple bu çalışma, “İslâm Hukuk Felsefesi” alt başlığını taşıırken, hukuk felsefesinin yalnız İslâm hukukunu ilgilendiren meselelerini inceleyeceğini değil, yapabildiği ölçüde hukuk felsefesini İslâmî bir bakış açısından fakat bütünlüğü içinde ele almayı hedeflediğini söylemek istemektedir. Bundan dolayı da pratik felsefe, yani hukuk, ahlâk ve siyaset alanlarının teorisi üzerinde çalışan öğrenci ve akademisyenlerle birlikte bu alanların okurlarını da muhatap almaktadır. Sayılan alanlarla ilgili okurlar önlerinde ya yalnız ilahiyat literatürünü dikkate alan çalışmalar yahut yalnız Batılı literatür dikkate alınarak yazılmış yayınlar bulmaktadır. İki farklı ilim geleneğinin ürettiği bu iki tür literatürü beraber değerlendirmeyi hedefleyen ve bunu yaparken iki farklı terminoloji ve düşünce dünyasını mukayese etmenin zorluklarına göğüs germeye çalışan bu kitabın, mezkûr alanlarla farklı açılardan ilgilenen okurlar için faydalı olacağını umuyorum.

Kitapta İslâm hukuku kapsamındaki çeşitli teori ve düşünceler ele alınırken, hâliyle bu büyük hukuk geleneğinin farklı ekol ve yaklaşımlarını dikkate aldım. Bir teori hangi ekolde özel bir gelişim gösterdiyse ilgili teoriden bahsederken o ekolün ön plana çıkması tabii görülmelidir. Mesela okur, kitapta insan haklarını incelerken daha ziyade Hanefî, maslahat/makâsîd meselesinde ağırlıklı olarak diğer üç mezhebe mensup âlimlerin ön planda görüldüğünü, adalet bahsinde fıkıh, siyaset ve kelâm literatürünün dikkate alınarak kavramın farklı anlam boyutlarının ortaya konulmaya çalışıldığını, hüsn-kubh meselesinde üç kelâm ekolünün beraberce mülâhaza edilip bu ekollere mensup bazı hukuk ve kelâm bilginlerinin husûsî görüşlerine yer verildiğini görecektir. Böylelikle İslâm hukuku denildiğinde hem ekoller hem kişiler açısından büyük, köklü ve aynı zamanda çeşitlilik barındıran bir ilim ve düşünce geleneğini birlikte düşündüğümüzü vurgulamak gerekir.

Kitabın müsveddesini okuyup kıymetli fikirleriyle zenginleştiren müstesna insan ve müstesna hoca (kitabın isim babalığını da üstlenme zarafetinde

bulunan) A. Ayhan Çitil'e bir de buradan teşekkür etmek istesem de, ona hakkıyla teşekkür edilemeyeceğinin farkındalığıyla yetinmeliyim. Kadim dostlarım ve değerli meslektaşlarım Tuncay Başoğlu ve Özgür Kavak'ın kritik uyarı ve katkıları kitabı zenginleştirdiği gibi, metnin ilk hâlindeki gereğince farkedemediğim bazı problemleri becerebildiğim nispette düzeltmemi sağladı. Günümüzde hukuk felsefesi sahasının iki yıldızı Vahdet İşsevenler ve Sercan Gürler kıymetli zamanlarından ayırarak kitabın müsveddelerini okuyup benim açımdan değeri ölçülemez nitelikte önerilerde bulundular, her birine ayrı ayrı minnettarım. Yine kıymetli dostlarım Nail Okuyucu, Bayram Pehlivan, Murat Sarıtaş, Miran Çetiner ve Meryem Çiftkaya da kitabın bazı bölümlerini okuyarak kıymetli katkılarda bulundular, her birine müteşekkirim. Filozof dostum Selami Varlık, kendisine başvurduğum bazı hususlarda fikirlerini cömertçe ifade etti. Değerli öğrencim Meryem Bektaş bazı Almanca makaleleri benim için tercüme etti. Ketebe Yayınları editörlerinden Seçil Alten, kitabın yayıma hazırlanmasında ihtimamlı bir gayret gösterdi. Bu saydığım değerli isimlerin katkılarına rağmen, kitaptaki hata ve noksanların bütün sorumluluğu elbette bana aittir.

Kitabın, İslâm hukuk düşüncesinin çeşitli veçhelerinin taze bir alâka ile teemmül edilmesine vesile olması, yazarının en büyük mutluluğu olacaktır.

Gayret bizden, tevfiik ise ancak O'ndandır.

Asım Cüneyd Köksal
Üsküdar, 2025